

TKO SU NASLJEDNICI POPULARNE (I PUČKE)
KNJIŽEVNOSTI?
NEKOLIKO PRIMJERA IZ SUVREMENE PRAKSE

Ivan Bošković

UDK: 821.163.42-91.09(497.5-3Lika)

Iako joj je dignitet u književnoj znanosti obrnuto razmjeran jačini recepcije, mnoštvo knjiga svjedoči o produktivnosti različitih književnih praksi što ih popularna književnost uzdrži kao svoju najdublju žanrovsku prirodu. I koliko god književna znanost prema njoj pokazuje zazor i vrijednosno negativan stav, svjedoci smo naslova i biblioteka koje joj pripadaju, a njihovu otpornost nastojat ćemo argumentirati s nekoliko suvremenih primjera. To su *Ličani* Pavla Račića, *Cestak* fra Tihomira Grgata te *Andrijica Šimić* Ante Brčića. Riječ je o knjigama za koje književna kritika nije pokazala interes, ali su našle svoju publiku među populacijom kojoj se – i svojim sadržajem i svojom pripovjedačkom kulturom – obraćaju, ponajprije u sredinama iz kojih su crpili građu za svoju (skromnu) imaginaciju.

Rad je zamišljen kao pokušaj odgovora na upitanost postavljenu u parafrazi naslova.

Ključne riječi: popularna književnost; produktivnost i otpornost; *Ličani*; *Cestak*; *Andrijica Šimić*; skromna imaginacija; recepcija

Premda joj je dignitet u književnoj znanosti prijeporan, uvriježeno je mišljenje da je popularna književnost »integralni dio popularne kulture koja dijeli logiku karakterističnu za njezine proizvode«, a istovremeno »pripada književnosti kao jedan od njezinih pluralnih socijalnih likova«.¹

Pod pojmom navedene književnosti, Dudinim riječima, obuhvaćeno je široko polje značenjskih razina, od opće dostupnosti, široke socijalne distribucije, dopadljivosti i prihvaćenosti, medijske prisutnosti i komercijalnog interesa. Uz zabavu i razonodu, autor ističe da je popularna književnost manje zahtjevna s obzirom na kompetencije pri svladavanju teksta, podložna je brzom konzumaciji te da između autora i čitatelja postoji neka vrsta estetike istovjetnosti i sl. I dok su u ranijim razdobljima književne prošlosti područja etablirane (visoke/zahtjevne) književnosti bila strogo odvojena od popularne (zabavne i sl.) književnosti, pomak u teorijskom razmatranju navedene produkcije intenzivira se osamdesetih godina XX. stoljeća u raspravama vezanima za status postmoderne kulture. Dijelom je to uvjetovano postupnim brisanjem granica između čvrstih žanrovskih oblika te napuštanjem stroge podjele književnosti na *visoku* i *nisku*, *tešku* i *laku*, da se poslužimo Solarovom terminologijom, ali i sve vidljivijim prodorima oblika popularne književnosti u dotad »privilegirano područje estetski vrijednoga«. Relativizacija kulturnih pa tako i književnih vrijednosti odrazit će se, u pravu je Duda, i na promjenu odnosa prema ovakvom tipu književnosti i usmjeriti pozornost na široko polje pojava i oblika što ih ona uzdrži u svojem semantičkom horizontu.²

¹ Dean Duda, »Popularna književnost«, u: *Hrvatska književna enciklopedija*, knjiga 3 (Ma-R), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2011., str. 419. i dalje.

² Sve prema: *isto*. Također i prema: Viktor Žmegač, »O kritičkom pristupu trivijalnoj književnosti«, *Umjetnost riječi*, XIV, 1970., br. 4. Usp. i: *Trivijalna književnost* (Zbornik tekstova), ur. Svetlana Slapšak, Beograd, 1987. (posebno poglavlja: Zdenko Škreb: »Trivijalna književnost«; Pavao Pavličić: »Pučka, trivijalna i masovna književnost«; Svetlana Slapšak: »Ima li trivijalna književnost potomke«). Zdenko Škreb, *Književnost i povijesni svijet*, Školska knjiga, Zagreb,

Iako je u hrvatskoj književnoj praksi, poglavito u XIX. stoljeću, podosta djela koja se dominantnim sastojcima mogu podvesti pod široki nazivnik pučke i popularne književnosti, neovisno o prevazi pojedinih specifičnih crta u njima, zanimljivo je naglasiti da se Krležina ocjena navedene književnosti kao »parfimiranog smeća« i »ploda grijeha i zabave«³ do danas nije izgubila iz kritičke i teorijske uporabe. Štoviše, u pozamašnom broju (slobodnih) parafraza prizvat će je i Donat, pišući o Janku Matku, uz Jurić Zagorku jednom od prvaka navedene prakse. Donat će za njega napisati da je »najreprezentativniji predstavnik one koncepcije pučke ili *naivne* književnosti koju promatramo ne kao vrijednost, nego kao pojavu u sklopu suvremene književne produkcije«,⁴ dok će Tenžera, za razliku od npr. Mandića, napisati da je posrijedi »književna naiva« i »jeftina literarna konfekcija«.⁵

Bez obzira na prijepore vezane uz popularnu književnost i njezine pojavne oblike i inačice, postoje biblioteke naslova koji se čitaju i koji imaju svoju publiku. Riječ je o nadasve zanimljivoj praksi čiju ćemo otpornost nastojati argumentirati s nekoliko suvremenih primjera. To su *Ličani* Pavla Račića, *Cestak* fra Tihomira Grgata te *Andrijica Šimić* Ante Brčića.

1981. »Popularna književnost« (temat) u: *Književna smotra* XLIII/2011., br. 161-162 (3-4).

³ Navedeno prema: Krešimir Nemeč, u: www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1768&naslov=od-feljtonskih-romana.

⁴ Usp. Branimir Donat, »Pučki roman ili Arijadnina nit za naivne čitatelje«, *Republika*, XXIX/1973., br. 4, str. 344-357.

⁵ Veselko Tenžera, »Postoji li naša književna naiva?«, u: *Makar se i posvađali*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1988.

1.

Roman Pavla Račića podnaslovljen je *istiniti roman o životu obitelji Račić*. Pisac romana, kažimo, nije književnik po vokaciji već običan čovjek, automehaničar i galanterist koji je, nakon neugodnih iskustava s jugoslavenskim vlastima, utočište potražio u njemačkoj emigraciji. U Hrvatsku i rodni lički/lovinački zavičaj vratio se nakon umirovljenja devedesetih godina.

Račićev roman tipičan je primjerak »književne naive« i dominantnim sastojcima kontinuirava bogatu tradiciju popularnog (pučkog) pripovijedanja, a na više od pet stotina stranica podastire priču o sudbini jedne ličke obitelji tijekom posljednjih stotinu godina. Fabula nadasve lakoprohodne priče počinje s djedom Pajom, od njegova lovinačkog/gospićkog djetinjstva, potom naukovanja i odlaska u Ameriku te povratka kući. Tu otvara kovačku radionicu, muči se s nedaćama brojne obitelji, iz koje će u priči posebno mjesto dobiti sin Joso, koji će – kako sugerira epilog – skončati ubojstvom na kućnome pragu početkom devedesetih godina od onih koji će za svoje nedjelo biti predloženi za »medalju bratstva i jedinstva«. ⁶ Ni malo različita od očeve nije ni sudbina njegova sina Pavla, istovremeno lika i pripovjedača obiteljske sage; on će također proživjeti brojne životne nevolje, ratna stradanja i blajburšku golgotu, logore, bolnice, da bi se na kraju, ispunivši očev zavjet, sa suprugom vratio na obiteljsko ognjište.

Kako sugerira i podnaslov, Račićeva je spisateljska nakana bila ispričati »istinitu priču« o sudbini svoje obitelji. Želeći time istaknuti da mu je više stalo do svoje priče nego do literature, iz perspektive sveznajuće pripovjedačke svijesti pripovijedanje počiva na sadržajima vezanima uz obiteljske zgode, pri čemu je veza između tih sadržaja posve labava, izostaju retardacije i narativne digresije na kojima zrelo pripovijedanje temelji svoju uvjerljivost. Sa znatnim utjecajem na obiteljsku sudbinu

⁶ Pavao Račić, *Ličani*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2004., str. 560.

tako se spominju ubojstvo kralja, Radićeva smrt od posljedica atentata u Skupštini, ustaški pokret i stranačko organiziranje, žandarske represije i premlaćivanja, nagovještaji rata i rat sam, potom zarobljavanje, bjegovi, križni put [...], pa sve do domovinskoga rata i našega vremena.

Na prvi je pogled vidljivo da Račićev roman posreduje mnoštvo sadržaja s izvorištem u popularnoj i (trivijalnoj) pučkoj pripovjedačkoj matrici. Već je na razini lika/likova primjetno »siromaštvo« (Nemec), kao jedna od odrednica navedene prakse. Junak Račićeve proze, istovremeno i (autorski) pripovjedač s atributima sveznajuće svijesti koja upravlja zbivanjima u romanu, nije različit od ljudi kraja iz kojega potječe. Karakteriziran je kao nositelj obiteljskog (zavičajnog) narativa, vrijedan je čovjek koji skrbi za sebe i obitelj. Snaga, marljivost, sklonost učenju, izdržljivost i mukotrpan rad osobine su kojima se legitimira, a osim navedenoga, čitatelju se ne nudi ništa čime bi ga psihološki portretirao i tako razlučio od stereotipne slike ljudi kraja iz kojega potječe i kojima je reprezentant. Kako bi udovoljio zadaćama koje su mu po normama patrijarhalnog društva namijenjene, Račićev pripovjedač/lik/junaci putuje i u Slavoniju, potom Ameriku, u Zagreb, ali se stjecajem okolnosti koje upravljaju njihovim životima uvijek vraća(ju) svome kraju i zavičaju. U njegovu (ali i njihovu) svjetonazoru obitelj, kuća i vjera/molitva imaju snagu najdubljih životnih uporišta i identifikacije: »Joso, momak od osamnaest godina, poskoči, upregnu volove pa ih, ‘uz Božju pomoć’, pogna da zaoru prvu brazdu. – Eej-ja! Ustaviše se i prije nego plug zaora, prekrižiše se i na sav glas izmoliše Očenaš i Zdravomariju. – Pomozi, Bože!«⁷

Uza kuću/ognjište (»[...] ovdje si se rodio! Ovdje si ugledao prvo svjetlo Božjega dana. Ovo je tvoj dom, ali u njemu nema tvojih najmilijih, koje ti želiš vidjeti. Tvoj je dom prazan i hladan. U njemu već pet godina ne gori vatra. Ognjište – tvoje ognjište – na njemu se već davno vatra ugasila. Lojanicu već godinama nitko nije upalio. Po raspelu Isusa Krista pala je

⁷ *Ličani*, str. 62.

debela prašina. Pajo, to je tvoj dom, ali u njemu nikoga nema«),⁸ i zemlju, koja u romanu ima snagu ideologema majke hraniteljice i odgojiteljice, vjera je jedna od ključnih odrednica Račićevih likova. Naime, u njihovu životu sve je Bogom stvoreno i određeno; Bog upravlja svim postupcima, pa sve dobro što se dogodi ima razlog u Božjoj promisli, baš kao što je i sve loše u čovjekovu životu rezultat Božje kazne: »– Moj narode, Božji narode, što si Bogu zgriješio? Sve se uroti protiv nas, neimaština i siromaštvo. Kiše nema. Ponovit će se sedamnaesta i biti ćemo gladni. Budite složni i strpljivi, provodite bratsku ljubav. [...] – U ovoj knjizi piše: ako nema kiše neće ni nas biti više, nego samo manje na ovome Božjem svijetu, jer nećemo imati što jesti. Zato se pomolimo svi naglas da nam Gospod Bog usliši molitvu, dade kišu i spasi nas«.⁹ S molitvom dan započinje i završava: »Ukućani za njim. Izmoliše Očenaš i Zdravomariju. Svi glasno kao u crkvenom zboru...«.¹⁰

Isto ili slično vrijedi i kada je riječ o obiteljskim nesrećama, smrti djece i najbližih, a umiralo se često i (pre)rano: »sedamnaest i pol godina, cvijet mladosti, koji se nije do kraja rascvjetao«.¹¹ To iskustvo života sveznajući pripovjedač sažima u komentaru: »Ante i njegova Kata ne imahu sreće: za kratko vrijeme oboli ona od tuberkuloze i umrije ne ostavivši potomka. Nažalost, i njezina sestra Jeka, koja ju je dvorila, oboli i umre. Nju je bolesnu dvorila Anka i ista sudbina zadesi i nju. U svega desetak godina umriješe sve tri kćeri Paje kovača u cvijetu rane mladosti. Muški su vjerojatno bili otporniji i nitko nije obolio«.¹²

Da je smrt nerijetko bila težak i nenadoknativ gubitak za određenu obitelj, svjedoče i riječi ženskih likova: »Ajd, jadna, muči, ti ćeš ozdraviti. Još ćemo nas dvije tkati platno, na potoku ga prati. Kad ga na živici

⁸ Isto, str. 37.

⁹ Isto, str. 137.

¹⁰ Isto, str. 66.

¹¹ Isto, str. 119.

¹² Isto, str. 130.

razvijemo onako bilog, vidit će ga se sa Cvituše od crkve svetog Ante. [...] Daj Bože da ti imaš pravo, ali poslušaj me, ja imam osjećaj da je sve završeno. Moj život odlazi prerano, ali valjda je to Božja volja i to se ne da više prominiti. Kako Bog dragi dade, svi ćemo tamo doć, ko prije, ko kasnije«. ¹³

I život i smrt Račićevi likovi prihvaćaju bez pogovora; život je dar od Boga, a smrt vršenje njegove volje. Stoga im ne preostaje do li molitva i mirno prihvaćanje sudbine kao izraza Božje svemoći, jer: »– Život mora ići dalje. Sve je to Božja volja, to se sve mora izdržati. Čovik ne smi klonit, treba radit kao da ćeš sto godina živit, a Bogu se molit ka da ćeš sutra umrit«. ¹⁴

Kao i muški likovi, i ženski likovi u Račićevoj knjizi također su odveć plošni. Žene su uglavnom čuvarice kuće, one skrbe za djecu i njihov odgoj, kuhaju, peru i posvema su u sjeni svojih muževa čije zadaće bespogovorno izvršavaju. Podjela između muških i ženskih poslova strogo je određena.

Udaja je jedan od (naj)važnijih datuma u životu ženskog djeteta. Da bi se udala, djevojka, poželjno je, čak gotovo imperativno, »mora biti iz bolje stojeće kuće, zgodna, lipa, gizdava, vridna i pametna [...]. Ako ju« – ističe sveznajući pripovjedač – »[budući] svekar i svekrva begenaju, onda nema problema, to j' onda gotova stvar. U izboru buduće supruge odluka roditelja je ključna, jer [...] bez pristanka roditelja njihov dogovor ne bi niti vrijedio«. ¹⁵ Autoritet i roditeljska odluka neupitni su i kada oni izaberu drugu od one koja se dopada njihovu sinu, a bilo je i otpora roditeljskoj odluci: »– Ti si gospodar kuće i ja nemam tu šta za reći. Ali koga ću ja oženit, tu ti nemaš što za reći. Ja ću nju uzet za ruku i nas dvoje ćemo u svit. Di god budemo, svagdi ćemo toliko zaradit, koliko trebamo za pojjisti«. ¹⁶

¹³ Isto, str. 303.

¹⁴ Isto, str. 131.

¹⁵ Isto, str. 79.

¹⁶ Isto, str. 336.

Jedna od karakterističnih osobina koja prožima brojne sadržaje života Račićevih ljudi je praznovjerje, a ponajčešće je izraz straha od Boga, ali i neobrazovanosti i nepoznavanja prirodnih i društvenih pojava i zakonitosti. Takvo je, duboko rašireno u narodu Račićeva kraja, (apotropejsko) vjerovanje da se od Boga može izmoliti i kiša: »Za velebitski masiv zvan Sveto brdo narod veli da su tu u davna vremena išli ljudi moliti za kišu i na povratku ih je kiša uhvatila i dobro oprala. Tako je dobro nakislo da im je to život spasilo.«¹⁷

O tome što to znači u svijetu njegovih ljudi možda ponajbolje svjedoči sveznajući pripovjedač; s iskustvom godina, o tome komentira: »Svi narodni običaji i zavjeti daju utjehu i nadu, ali ne donose kišu. Glad se u obliku orla lješinara nadvila nad Liku i Krbavu i ako ne bude poštenih i bogatih Baranjaca, narod lovinačkoga kraja je osuđen na propast«.¹⁸

Jedan od elemenata praznovjerja, koji u priči ima snagu pokretačkog motiva jest san. U Račićevu romanu san ima funkciju (pre)nositelja tajnih poruka, on je slutnja nečega što će se dogoditi, što će imati utjecaj kako na njihov pojedinačni, tako i na kolektivni život. San se u Račićevoj književnosti javlja u različitim ulogama. San je nagovještaj nesreće/smrtni: »Ptice prezimljuju u velikim jatima u tom kraju. Crne vrane, gavrani i čavke nisu narodu omiljele. Staro je praznovjerje da one navješćuju smrt ili nešto loše. Anica ih promatra kroz prozor. – Bože moj, mogu li ove tice nešto znati? Ako je to istina, onda je to znak za me. Morda su se one svake godine tu jatile, samo ih ja nisam vidila. Kad je čovik zdrav, unda ga tako nešto ne interesira«.¹⁹

San je i pretkazanje slabe godine i s njome povezane neizvjesne budućnosti: »– Esi l' ti vidiye une tice? Une se ne zovu za badava zlogodine. Ova jaka i opaka zima, led i smrzavica, sad bi već trebalo da oremo, a gle, još je za dva pedlja smrznuto. Ja se bojim da bi bilo bolje ono sime pojisti

¹⁷ Isto, str. 314.

¹⁸ Isto, str. 314.

¹⁹ Isto, str. 302.

nego ga u zemlju baciti. [...] Poslušaj mene, ova će godina biti sušna i mi ćemo biti gladni. – Po vraga ćeš ti i pogoditi«. ²⁰

Snagu pokretačkog motiva u Račićevoj naraciji ima i narodna pjesma. O njezinoj ulozi u identifikaciji sredine najbolje kazuje pripovjedačev komentar: »Pjesme se redaju jedna za drugom. Pa se opet primi i ‘divani’ o starim ‘vrimenima’«. ²¹

Pripovjedačku kulturu karakterističnu za pučku i popularnu književnost sugerira i fabularni i kompozicijski ustroj romana. Naime, Račićeva se priča odvija kao nizanje pamtljivih zgoda/priča iz života pripovjedača i njegove obitelji. Neke su zgode reljefnije i uvjerljivije ispričane, a neke su spomenute tek usputno i bez (većeg) su značenja za samu priču; gotovo da su mogle biti izostavljene i bez njih sama priča ne bi izgubila na unutarnjoj dinamici i atmosferi. Kako bi je učinio uvjerljivijom i čitatelju privlačnijom, pripovjedač – po uzoru na pučkog pjevača ili pripovjedača – često poseže za motivima kojima će poticati radnju. Uza san i narodnu pjesmu, ulogu pokretačkih motiva imaju i formulaični iskazi karakteristični za narodnu književnost (»Tako se dan za danom niže i dođe jesen«; ²² »Svakodnevi život teče, nekome bolje, a nekome gore. Narod se na tu situaciju naučio. Joso i njegova obitelj majstore svoj život između nakovnja i kladivca, onako kako su naučili«), ²³ ali i pisanu, a nisu rijetki ni neutralni pripovjedačevi komentari (»Uza sve političke i privredne poteškoće život obitelji Račić teče svojom uhodanom svakidašnjicom. Pajo provodi dane u svojoj radionici, Joso mu pomaže u svemu potrebnomu i uz to još obrađuje zemlju. Ivan ide u školu, u kojoj ima odlične ocjene«). ²⁴ Sličnu ulogu imaju

²⁰ Isto, str. 307.

²¹ Isto, str. ista.

²² Isto, str. 22.

²³ Isto, str. 373.

²⁴ Isto, str. 198.

i efektne pripovjedačke prispodobe /poante: »Vrane leže u krevet iz kojeg se više ne diže«. ²⁵

Jedan su od karakterističnih postupaka u Račićevoj knjizi s izvorištem u popularnoj i u pučkoj pripovjedačkoj tradiciji i česte pripovjedačke intervencije. Sveznajuća (naivna) pripovjedačka svijest ne zadovoljava se samo pripovijedanjem svoje priče nego često i komentira te iznosi svoj stav prema ljudima i događajima kojima je svjedok i o kojima je čuo. Poput tradicionalnih (narodnih) pripovjedača Račić često koristi postupak mišljeno-učinjeno; radnjom nagoviješteno odmah se i događa. Primjerice: »– Sad otidi kod Mateše i neka ti on potpiše. [...] Marko ode do Mateše. Mateša je u papučama; hlače i košulju ne može zakopčati preko velikog trbuha. – Striče Mateša, ‘očete li mi potpisati? [...] Marko mu pruži, Mateša potpisa ne pročitavši«. ²⁶

Poputavnog pučkog pretka, ni Račićev pripovjedač ne krije svoje ideološko opredjeljenje, niti se libi izreći svoj stav o događajima o kojima pripovijeda. Karakterizira ga pri tome sužena percepcija u kojoj su Drugi ne samo drukčiji, nego i neprijatelji. Nimalo ne sumnjajući u svoju moralnu ispravnost, pripovjedač svoje stavove čitatelju sugerira kao neupitne. Po tradiciji nositelj obiteljskog i nacionalnog narativa – a nacija je u ideologiji devetnaestoga stoljeća doživljavana kao proširena obitelj – svoj otpor prema Drugom on iskazuje kroz ideološku dioptriju, premda se tako iz vida gube svi drugi oblici života koji bi Drugog opisali postrance isključujuće dimenzije naši-njihovi, mi-oni. Tako, izražavajući svoj stav prema činu ujedinjenja 1918. godine, sveznajući pripovjedač komentira: »– S kim – S kim se mi to ujedinišmo? – upita Joso. – S vragom – odgovori Pajo. – Ujedinišmo se s gorim od sebe, a narod veli, s kim si, takav si. Sićam se kad sam bje u zanatu, što je edan čovik divanije s mojim majstorom. [...] Ne trebamo za Austrijom plakati, ali poslušaj mene: ako poživimo,

²⁵ Isto, str. 260.

²⁶ Isto, str. 353.

ovi će biti puno gori«. ²⁷ Beogradski režim, podsjećajući na riječi jednog od »svojih« sugovornika, opisan je riječima: »Od velike bratske ljubavi nisu ni primijetili da nas Hrvate boli vrat«. ²⁸ Kako bi dodatno iskazao svoj odnos prema vremenu i političkim odnosima u njemu, pripovjedač apostrofirajući žandarsko rastjerivanje naroda na Cvjetnu nedjelju i optužbe za pjevanje *Vile Velebita*. U funkciji izražavanja pripovjedačeva ideološkog odnosa ne manje je zanimljiv komentar: »Moj sinko [...], edni se otresošmo, koji su divanili mađarski i tirali nas da i razumimo. Ovi pak pišu nikakvu ćirilicu i tiraju nas da ju moramo znat čitat. Nije se ništa prominilo«. ²⁹ Iz perspektive nositelja nacionalnog ideologema, odnos prema kralju, nositelju protunacionalne ideologije, sugeriraju sljedeće riječi: »Marko plati crvenku, na kojoj je lik Aleksandra Karađorđevića s okruglim naočalima, više nalik nekome komičaru, nego kralju«. ³⁰ U istoj je funkciji i isticanje »pohlepnosti srpskih žandara«, ³¹ podsjećanje na incidente vezane za hrvatsku zastavu istaknutu na vjenčanjima, zabranjivanje političkih stranaka s hrvatskim predznakom, uhićenja i zatvaranja »opasna samo za Hrvate« ³² te njihovo premlaćivanje (»Oni samo Hrvate tuku«), ³³ pretkazanje Radićeve smrti osnažene slikom prepričana razgovora: »– Japane moj, ne treba to pisat. Koga Srbin tako bratski zagrlj, tome su dani odbrojeni«. ³⁴ Odjek navedenog događaja pripovjedač opisuje slikom: »Poslije mise mnoštvo naroda, što bijaše neviđeno u povijest Lovinca, zakrči sve ceste i prolaze. Sve više je to prerastalo u negodovanje. Žandari se boje da netko ne vikne samo:

²⁷ Isto, str. 64.

²⁸ Isto.

²⁹ Isto, str. 95.

³⁰ Isto, str. 99.

³¹ Isto, str. 157.

³² Isto, str. 171.

³³ Isto, str. 172.

³⁴ Isto, str. 202.

Dolje s takvim bratstvom! To bi bilo dovoljno da ih nenaoružan narod golim rukama potrga i podavi«. ³⁵

U izražavanju svojeg odnosa prema nositeljima protunacionalne ideje sveznajući pripovjedač je do kraja izravan. Prisjećajući se čestih sukoba žandara s ljudima, ali sa ženama i djecom, kazuje: »Nisam nikome ništa kriv, zašto da ja nekuda bježim? Ostajem svoj na svome«. ³⁶ Pripovjedač ne krije svoj odnos prema srpskoj vojsci i vlasti: »Svi mrze srpsku šajkaču. Kad to četničko plašilo mora metnuti na glavu, svaki se osjeća kao da mu je netko stavio kravlju balegu na glavu. [...] Beograd ima svoju taktiku. Svi novaci iz Hrvatske i Slovenije moraju služiti u Srbiji, Crnoj Gori, na Sandžaku i Kosovu [...]«. ³⁷

Za razliku od odnosa prema nositeljima navedene ideologije, koja u romanu strukturira kao figura protivnika, nositelji nacionalne ideologije, s kojom se pripovjedač identificira, opisani su drugim atribucijama. Tako je Joso »uvjereni HSS-ovac desne orijentacije, suradnik i veza ustaškog pokreta s HSS-om, on neumorno radi na prikupljanju pomoći utamničanim Hrvatima i među njima velikom broju komunista. Joso ne misli da će ga jednoga dana ti isti komunisti izlupati i osuditi na robiju [...] na njega pucati i s istim tim četnicima spaliti njegovu kuću, ubiti njegovu sina Marka, a njega potjerati s njegovu rodnog ognjišta«. ³⁸ Karakterizirajući jedan od likova s kojima je ideološki blizak, pripovjedač piše: »Stipe Pavičić 'Ćiće' – njega je Bog nadario svim vidljivim odlikama. Visok, atletski građen, crne kose i plavih očiju. Crni brčići i bakrena boja kože. Da ga je Rembrandt slikao, ne bi ga ljepše naslikao. [...] kojem može svatko biti zavidan na njegovoj ljepoti ...«. ³⁹

³⁵ Isto, str. 204.

³⁶ Isto, str. 261.

³⁷ Isto, str. 261-262.

³⁸ Isto, str. 262.

³⁹ Isto, str. 517.

Prema protunacionalnoj ideologiji i njezinim reprezentantima još je izravniji: »– Moj sinko, kako to izgledaš? Kad se ja sitim, kako smo mi K. und K. regimenti bili obučeni, kad smo mi marširali, to je bila vojska. Ti u toj gedžačkoj uniformi izgledaš ko neko plašilo«. ⁴⁰ Ili: »Nisu to koraci vojničkih pruskih čizama nego srpskih opanaka«. ⁴¹

Sličan odnos pripovjedač izražava i prema »oslobodiocima«; za njih oni imaju »krivnju što su Hrvati i usudili su se braniti svoja ognjišta«. ⁴² Unatoč ideologiji, ne zaboravlja, međutim, spomenuti i izraze ljudskosti i suosjećanja.

Kao i u književnoj praksi na koju se naslanja, i u Račićevoj je knjizi sve determinirano ključnom figurom koja uvjetuje unutarnji njezin raspored. Riječ je o figuri protivnika. Ona je odredila svijet i svjetonazor djela i njegove bitne dionice. I dok su u književnoj tradiciji ulogu protivnika imali Turci, u Račićevoj knjizi protivnik je (komunistička) ideologija. Svojim postupcima ona je presudno utjecala na sudbinu njegova junaka i ljudi čiji je glasnogovornik; ona je metonimija njegove/njihove zle sudbine. Represijom i protunacionalnim karakterom ona je njegova junaka i njegove ljude prognala iz domovine u tuđinu i ostavila ih da se u teškoj utakmici sa životom snalaze kako znaju i umiju, a presudno je utjecala i na njihovu sudbinu najnovijih dana.

2.

Predvidljiva rješenja s uporištem u tradiciji folklornog pripovijedanja i s obiljem stereotipova na svim razinama pripovjedačke kulture, najdublja su tradicija i romana *Cestak*. Naslov je to romana svećenika fra Tihomira

⁴⁰ Isto, str. 263.

⁴¹ Isto, str. 451.

⁴² Isto, str. 532.

Grgata koji se pisanjem, po vlastitu priznanju, bavi »za vlastitu radost«. Isključivši vlastitim riječima ozbiljniju spisateljsku motivaciju, autor je suzio i recepcijski horizont samoga djela čiju fabulu posreduje gastarbajterska sudbina ljudi koji su iz njegova otočkoga/sinjskoga kraja otišli u njemačku tuđinu. Premda su mislili da će odlazak biti kratak, tek vrijeme dok se nešto zaradi, mnogi su u njoj ostali do mirovine, a dio njih se, kao junak njegove priče, kući vraćaju u posmrtnom kovčegu.

Roman *Cestak*⁴³ grade dvije pripovjedačke perspektive, svaka sa svojim karakterističnim/ klišeiziranim postupcima: zavičajna i svećenička. S ulogom sveznajuće pripovjedačke svijesti, pripovjedač je dobar poznavatelj ljudi i života svoga kraja, njegovih običaja i navika, a kao svećenik istinski je svjedok njihovih potreba. Prva se dimenzija manifestira u autentičnoj topografiji romana, vjernom opisu života ljudi te imenima lica koja se u njemu pojavljuju, od kojih će čitatelj – pogotovo onaj na kojega pripovjedač računa i koji je zavičajan u kraju iz kojega roman crpi građu svoje naracije – mnoge prepoznati. Druga se dimenzija, ona svećenička, ogleda u prevazi svjetonazorskih sastavnica u opisu ljudi o kojima pripovijeda, a utemeljena je na sadržajima kršćanske vjere koja upravlja svim manifestacijama njihovih života. Takva je i uloga samog pripovjedača. On u romanu nastupa s ulogom pripovjedača, lika i svećenika, što mu omogućuje složeniji pogled na vrijeme, događaje i život o kojemu govori. No, za razliku od zrelog pripovjedača, kojemu bi takva perspektiva otvorila brojne mogućnosti, Grgatov pripovjedač, na žalost, ostaje u obzoru plitkih i posve predvidljivih rješenja te stereotipnih postupaka lišenih stilskih i jezičnih izazova.

Jedna od dimenzija Grgatova romana je (evidentni) folklorizam, a očituje se u detaljnom opisu običaja navedenog kraja, u p/opisu nošnji, u evociranju zbivanja koja tvore životnu svakodnevicu. Iz istog su izvorišta i opisi maškara, ašikovanje, prosidba djevojke, odlazak na silo (sijelo), svatovi, odlazak po mladu, obred vjenčanja i slično, ali i uporaba

⁴³ Tihomir Grgat, *Cestak*, Laus, Split, 2001.

paremiološkog blaga u karakterizaciji. Riječ je o brojnim postupcima iz korpusa folklorne i popularne književnosti na kojima se temelji (moguća) privlačnost romana.

Već na razini glavnoga lika, koji funkcionira i kao reprezentant društvene zajednice, Grgatova *cestaka* – u čijem je imenu sadržana vjerska simbolika života kao stalnog putovanja – opisuje nekoliko ideologema iz rekvizitarija popularne književne prakse. Jedan od ključnih je vezanost za zemlju, kuću, obitelj i ognjište: »Za Petra je život samo ovdje gdje on zna kako se zove svaki pedalj zemlje; ovdje gdje je niknuo misli i zriti i plod donijeti, potomstvo ostaviti i završiti svoj hod«. ⁴⁴ Ili: »Petre, ovdje si zasađen i odavde ti je poći kao i ovoj ljetini. Ovo je tvoje i ti si bez ovog nitko i ničiji; siromah, beskućnik i stranac koji će, ako ovo ne bude njegovao, izgubiti sve«. ⁴⁵

U životu Grgatovih ljudi kuća i zemlja životni su aksiomi često izjednačeni sa zdravljem: »tamo je gore nego ovdje. E, da mi se povratit nazad, ne bi odavle ni koraka. Nema nigdi mirnijeg života«. ⁴⁶ Ili, došavši kući: »Odma sam ozdravija čim vas vako vidim na okupu i kad ugledan ovoliku svoju kuću«. ⁴⁷ Vezanost za zemlju uvjet je sreće ljudi Grgatova kraja: »Srića je zadovoljstvo nad onim svojim koje si vlastitin rukan oteo ovoj našoj nerodnoj zemljici. Srića je onaj slatki umor koji završava s još slađim odmorom jer je jedno i drugo zaslužno [...]. Jedan je u Australiji pa samo vapije za ovin šta je ostavio, drugi mi u Nimačkoj, ali mi se čini da još ni jedan nije sriću ulovio«. ⁴⁸

Na prostoru na kojem su se kroz prošlost sudarali različiti svjetovi i interesi, Grgatovi likovi svoj opstanak zahvaljuju Bogu i vjeri. Snagu najdubljeg uporišta i utočišta u tome ima Gospa Sinjska; ona je zaštitnica,

⁴⁴ Isto, str. 68.

⁴⁵ Isto, str. 314.

⁴⁶ Isto, str. 131.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ Isto, str. 166.

zagovorateljica i utočište. U *Cestaku* je ona i najdublje određenje ljudi sinjskoga kraja. Riječima pripovjedača/svećenika, ona je »stožina oko koje vršen svoj života«;⁴⁹ »ovlen svaki cestak [čovjek putnik, sukladno vjerskom poimanju života kao putovanja!] svoju cestu miri«. Njome se zahvaljuje za svako dobro djelo: »neka te Gospa živa vratila«.⁵⁰

Molitva je sastavnica ljudi Grgatova romana; njome započinje i završava svaki dan jer bez Božjega blagoslova nema ničega: »Kad su se svi iskupili, izmolivši Anđeoski pozdrav, majka poče preporuke, a Perinka nastavi kronicu. Molitva teče brzo, gotovo bi mogli reći istodobno. Svatko moli svoje tako da odgovor nikada ne čeka kraj prethodne molitve. Sve se to skladno isprepleće kao da Kruh naš nije nastavak Očenaša ili Sveta Marijo Zdravomarije...«.⁵¹ Ili: »Petar je molio [...]: Gospe moja! Sveti moj Ante! Sveti Luka, daj da moj Dragonja izdrži...«.⁵²

Cijeli život Grgatovih ljudi, i zajednice i pojedinca, odvija se po rasporedu vjerskog kalendara (Božić, poklade, Uskrs, Velika Gospa, Sv. Luka...). Grgatov junak je iskreni vjernik: »Petar se u sve to pokušava uživiti srcem vjernika i čovjeka koji poštuje cijenu koju je Isus za nas tako strpljivo i hrabro podnio«.⁵³

Vjera se ne očituje samo u molitvama i sv. misama, nego i u življenju vjerskih sakramenata: »svak za se, u molitvi do Gospe, ispovid, pričest, procesija i misa«,⁵⁴ »krunica i Gospine litanije«.⁵⁵

Grgatovi junaci plaćaju sv. mise za određene nakane jer »Bog dragi zna sve«.⁵⁶ Gospi se daju milodari za zdravlje i svakovrsne nedaće; »treba dati lemozine Gospi za njegovo zdravlje; molitva Gospi za očevo

⁴⁹ Isto, str. 7.

⁵⁰ Isto, str. 21.

⁵¹ Isto, str. 19.

⁵² Isto, str. 28.

⁵³ Isto, str. 66.

⁵⁴ Isto, str. 135.

⁵⁵ Isto, str. 139.

⁵⁶ Isto, str. 85.

ozdravljenje«. ⁵⁷ »Trebalo se preporučiti Bogu i Gospi jer je život pun iznenađenja. Bez Boga nema ništa«; ⁵⁸ u njemu je nada i spas – »cestaci se u Bogu smiruju«, kako kaže završna rečenica.

Od Boga je sve određeno, i to njemu prepuštamo: »Neka mu je na svemu vala i slava!« ⁵⁹ U svjetonazoru Grgatovih junaka vjersko je izjednačeno s narodnim i njegov je najdublji identifikacijski znak: »Tisućljećima Hrvat pali svoje badnjake na čast Njemu nepobjedivom. Učinili su to i ove godine, neka se vidi u koga vjerujemo. Vjerujemo u onoga koji je u ovoj noći čovjekom postao rođen od Marije Djevice«. ⁶⁰

Iz dubokog vjerskoga življenja izvire i odnos Grgatovih likova/junaka prema ostalim životnim manifestacijama: odnos prema obitelji, udaji, rođenjima i umiranju. Kao što je dijete blagoslov obitelji, takvim su atributima izraženi i drugi sadržaji.

Grgatov roman započinje povratkom glavnog junaka njegove priče, Petra, iz vojske. Odlazak u vojsku prijelomni je događaj u životu muških članova zajednice; ona je vrijeme koje dijeli dječje od odrasloga, muškarca od zrelog čovjeka. Sukladno uvriježenom stavu, da onaj tko nije za cara, nije ni za djevojku, Grgatov junak na povratku iz vojske kući susretne pogled djevojke. Sukladno pripovjedačkom postupku viđeno-ostvareno, taj pogled postaje motiv koji će želje i osjećaje dvoje mladih usmjeriti ozakonjenju njihove veze brakom. U svjetonazoru pripovjedačeve sredine djevojka, da bi se udala, treba imati određene attribute: »Petar je omjeri malo bolje i opazi kako je ima gdje god ženi i priliči da je ima: u pasu vitka, na bokovima i grudima naglašena, kosa spletena u pletenice oko glave, kako je to već običaj u ovome kraju. Po pletenicama se i vidi da je kosa bujna. Dva mala pramena kose izvučena su na sljepoočnicama i blago savijena prema obrvama. Trepavice su tamne i duge pa joj se svaki treptaj vidljiv.

⁵⁷ Isto, str. 126-127.

⁵⁸ Isto, str. 139.

⁵⁹ Isto, str. 132.

⁶⁰ Isto, str. 211.

Oči su sive, boje novoga željeza i s tamnim obrvama i trepavicama čine skladnu cjelinu. Nos malko prćast, što na okruglu licu lijepo stoji. Usne tanke, ali naglašene u svoj dužini, a osobito gornja, koja je kao umjetnički izvedena vitičasta zagrada, dok je donja poput ostatka najmlađeg mjeseca. Brada joj je zasebna i mala loptica, udubljena kao breskva. Vrat se ne vidi od uzdignuta ovratnika crvene jakete pritisnute pletom. Grudi se ističu uz svu zimsku odjeću na njoj. Suknja se obara niz bokove i seže do ispod listova tako da joj se jedva vide crne pamučne bječve i cipele«. ⁶¹

Već je prvi pogled pripovjedaču bio dovoljan da priču usmjeri njezinu, u bračnoj zajednici utemeljenu kraju: »Anđa sanja svog divnog, krepkog viteza bez mane, samo mu trenutno žuljevi smetaju, a Petar svoju idealnu vilu koja je mirisnija od sveg sijena okolnih staja, a mekših i glađih obraza njegovu ruka nije pipala«. ⁶²

Poželjno je da žena bude vjerna, ponizna, skromna i bogobojazna. Uz strah od Boga, stid je duboka karakterološka odrednica ljudi Grgatova kraja. Opisujući susret brata sa sestrom, pripovjedač navodi: »u kuću upade Ruža. Stvarno crvena poput ruže, malo od bure, a malo od stida«. ⁶³ U svjetonazoru pripovjedača-svećenika stid je jedna od najdubljih moralnih odrednica cijele zajednice i društva: »Teško ženi di nema stida; đava ju je uzeja u svoje ruke«. ⁶⁴ Vanjski izraz stida je crvenilo; ono je ogledalo moralne čistoće ženskoga bića: »Pružiše ruku jedno drugome pa se Anđa malo zacrveni«. ⁶⁵ Uz moralnu čistoću, i tjelesna je čistoća jedna od temeljnih ženskih odlika: »Anđa je Petru pričala kako ju je danas iza mise otac upućivao, kao svoju dragu i najstariju kći, da pazi na sebe i da uvijek otvoreno razgovara s mladićem. Da ga čuva, kao što je i momak dužan nju čuvati. Da se ne smije opustiti, jer muško je muško. [...] Potaknuo ju

⁶¹ Isto, str. 12.

⁶² Isto, str. 56.

⁶³ Isto, str. 19.

⁶⁴ Isto, str. 45.

⁶⁵ Isto, str. 86.

je da moli Boga, jer bez Boga nema ništa«. ⁶⁶ Muškarac mora »djevojku čuvati ko svoju sestru«. ⁶⁷ Tek nakon udaje djevojka se u potpunosti predaje svom mladiću/mužu: »neću ti sad ružnije, kao da to sve ne će biti tvoje«. ⁶⁸

Djeca su blagodat obitelji: »U mom su rodu svi imali dicu, a reka si jednom da se ne zna da je u tvom rodu iko bija brez dice. Kadikud će, šta će Bog od nas?« ⁶⁹ Kako se gleda na rođenje djeteta: »Ovo je moje dite!? Tako će se odasad uvik zvati, Iva Petrova. Ovo je moj produžetak. Ovo je taj život u kojemu i ja sudiluje. [...] Rasti, ponose ćaće svoga i diko materina«. ⁷⁰ Posebno se to odnosi na muško dijete/sina. Evo riječi kojima Grgatov junak dočekuje vijest o rođenju sina: »Hvala Bogu, sad imaš naslidnika, a i meni je drago da nismo zastali, nego da idemo dalje. Neka mu Bog da zdravlje pa ćemo i mi u njemu živit«. ⁷¹

Udaja je jedan od značajnih događaja u životu djevojke; iako djevojke biraju svoga izabranika, roditeljska se riječ sluša. Roditeljski blagoslov znak je da su suglasni s izborom kćeri: »Dite moje, ne udaje se mater, nego ti. Ti i Petar odlučujete. Čaća ti je spreman, a i mater je. Kad se dogovorite, ženite se i neka vas Bog čuva i blažena Gospa«. ⁷² Postoje i načini da majka iskušava kćer u čvrstoću i ispravnost njezine odluke. Evo riječi kojima djevojka argumentira svoju odluku: »Majo, ja sam Petra vidila sada izbliza i izdaleka. Nema meni više ko šta reć. On je dobar, bolji je od mene. On je čovik koji mi ne želi ništa učinit na ža. Prsta neće stavit na me, ako mu to ne dopustim, a kamoli mi ne znam šta učinit. Virnik je, računa s Bogon. To je meni važno. Ko će ti dat garanciju za onoga ko se boga ne boji. Ja više virujen u Petra nego u se«. ⁷³

⁶⁶ Isto, str. 88.

⁶⁷ Isto, str. 106.

⁶⁸ Isto, str. 108.

⁶⁹ Isto, str. 91.

⁷⁰ Isto, str. 277.

⁷¹ Isto, str. 281.

⁷² Isto, str. 110.

⁷³ Isto, str. 111.

Slično razmišlja i Grgatov junak; na majčino pitanje o djevojci, uzvraća: »E! dobra je, majo! Ne mere bit bolja! Pametna, pobožna, lipa, a šta bi ja drugo tija. Volin je, a čini mi se da i ona mene. Eto!«⁷⁴

Bračni čin izraz je svetosti koji se ničim ne da oskvrnuti. Riječima majke Grgatova lika: »Ona je, sinko, cura sve do tvog vinčanja. I neka tako bude! Triba virovat u Boga i ić po Božju pa se nećeš kajat. Ne slušaj one što ti drukčije šaplju! Voli svoju curu, ali bračni čin ostavi za brak, zato se on tako i zove. Sve je ono lažno i brez ljubavi što neki rade na provu. Ma, kakva prova?! Nije ona bačva pa ćeš je provat teče li ine ne. Ona je, sinko, čeljade Božje kao i ti.«⁷⁵

Zaruke kao vanjski oblik imaju, po narodnom običaju, kićenje djevojke: »I Anđa je ponosna, ide kao vila s Kamešnice. Sandalice na njoj škriplju, a suknjica joj leti na obadvije strane. Maramu je zavezala oko vrata da joj se manje ističu dojke i da je ne žulja konop od niska od oraha kad ih poslije nadjene Petar. Na misi je bila podvezana, kose lijepo spletene oko glave, dok je male pramenove izvukla na sljepoočnice.«⁷⁶

Odluka i prihvaćanje roditelja jedan je od znakovitih sadržaja: »Da ti ne govorin kako su moji bili zadovoljni; ne znan ko je više, ćaća ili mater. Pravo mi se čini da se pomlađuju odkad su se uvirili da mi ozbiljno idemo«.⁷⁷ Uz roditeljski, potreban je i Božji blagoslov: »E, Bog vas blagoslovio i čuvao tako iskrene u ljubavi«.⁷⁸

Takav životni svjetonazor ljude Grgatova kraja činio je sumnjivima u očima državne vlasti. Kako se u vlast, koja se naziva »narodnom«, ne može niti smije sumnjati, svatko tko se osudi posumnjati u njezinu nepogrešivost prokazan je i sumnjiv: »Sudac joj je mirno izreka šest miseci, jer je takva direktiva po zakonu, da radi protiv narodne vlasti. Otok je malo ušao u se.

⁷⁴ Isto, str. 112.

⁷⁵ Isto, str. 139.

⁷⁶ Isto, str. 150.

⁷⁷ Isto, str. 152.

⁷⁸ Isto, str. 190.

Dva nepoćudna čovjeka su to platila glavom. I da se samo na tome ostane? Nisu bili za kolektivu, tili su bit svoji i mehanizam komunističkoga boga ih je postavio pred zid [...]. Ovo crveno božanstvo krvavo hara i ne dopušta nikomu, pa ni Šušuš, misliti. Tačno kako je rekao onaj ukoljica Jovo: Mi smo, bre, da mislimo, a vi da slušate!«⁷⁹

Nepovjerenje »nove vlasti« prema ljudima njegova kraja izražava sljedeća slika: »Eno, lani se javilo za vojnu školu nji deset i nije primilo ni jednoga. Navodno su bolesni i nisu sasvim zdravi, a pravoslavne iz Dicma i Velića, sami šugavci, primilo sve.«⁸⁰

Svojevrsni otpor takvoj ideologiji sugeriraju sljedeće riječi: »ni ja neću branit nijednom svom ditetu da ide u švore i pratre jer nam je, ako išta znamo i imamo, jedino od nji«.⁸¹ U izražavanju svojeg odnosa prema vladajućoj ideologiji pripovjedač zna biti još izravniji: »Nema reda pod petokrakom i gotovo«.⁸²

Za razliku od onih koji žive od ordena, s jasnim aluzijama na privilegirane nakon rata, Grgatov pripovjedač simpatizira s onima »kojima politika nije odgovarala«. Njegove (i njihove) simpatije su na strani fratar/pratara, koji uvijek znaju što je dobro. U njegovu opisu fratar je »pametan čovjek, tih i priprost kao prava franjevačka duša. Volio je svoj narod ljubavlju koju može imati samo fratar s ove škrte zemlje, fratar slobodnjak koji nije ničiji, a svačiji je«.⁸³ Posebno je istaknuta uloga svećenika u tuđini. Fratar je, kazuje Grgatov pripovjedač, tamo sve. Našem čovjeku on je »prijatelj i dobroželjnik i čovjek koji se u sve razumije, a nadasve mu je on duhovnik i župnik. Ovo je posebno vrijedilo za naš svijet iz Bosne, za njih je ujak sve jer kroz povijest njega svatko drugi varao, okrađao i uništavao.«⁸⁴ Fratar

⁷⁹ Isto, str. 83.

⁸⁰ Isto, str. 93.

⁸¹ Isto.

⁸² Isto, str. 176.

⁸³ Isto, str. 39.

⁸⁴ Isto, str. 325.

je legitimacija da će se sve riješiti. Usto je i čuvar nacionalne svijesti u tuđini: »On ti uvijek spomene Rvacku«. ⁸⁵ Opisujući ljude u tuđini, ne zaboravlja istaknuti zajedništvo Hrvata, ma otkud da su. Riječima jednog od likova: »Hercegovina i Hrvatska zajedno jer za njega drukčije ne može biti. Njemu bi se najveće zlo dogodilo kad bi se Hercegovina našla odijeljena od Hrvatske«. ⁸⁶

Vjera je čovjekova pratnja na njegovom »hodočasničkom putu prema vječnosti«. Na vjeri utemeljeni orijentiri moralne su zasade kojima se legitimira Grgatov junak: »Sve je to Petru padalo na dušu kao melem, kao nešto blago i njegovu mladenačkom srcu zanosno. Sve ga to odvede u drugovanje s Bogom iz njegova djetinjstva koje bijaše jasno, otvoreno, povjerljivo i puno radosti, bez ikakvih lomova, puno povjerenja naučenog od starijih, iznjedrenog iz vjere otaca«. ⁸⁷

U Grgatovu romanu na djelu su sve odrednice popularne književnosti: laka čitljivost, linearnost, predvidljivost i lakoprohodnost, u njemu izostaju rješenja i postupci koji bi njegovu priču učinili izazovnijom, kao i rješenja koja bi mu priskrbila znatniji atribut. Posrijedi je, jezikom kritike, recidiv jedne nadasve otporne književne prakse kojoj je čitljivost obrnuto razmjerna težini književnih sastojaka.

3.

Treći primjer, čiji je autor mlađi od navedenih imena, iz pera je Ante Brčića. Rođen 1968. u Sinju, ovaj kriminalist po profesiji objavio je nekoliko knjiga, između ostalih i romane *Devedeset dana od Bleiburga*, *Ruže*

⁸⁵ Isto, str. 247.

⁸⁶ Isto, str. 254.

⁸⁷ Isto, str. 49.

na bojničkovu grobu i *Kamišari*. Knjige od kojih su neke dostupne i u digitalnom obliku, ako je suditi po broju posjeta stranicama, imale su znatnu recepciju, dok je ona književna i kritička, koliko nam je poznato, izostala. Knjiga *Devedeset dana od Bleiburga* pisana je na temelju svjedočanstava bliskog obiteljskog člana, pripadnika 369. (hrvatske) legionarske divizije i sudionika Bleiburga i »križnog puta«, a posvećena je, kako sam autor navodi, »svim žrtvama mržnje i nasilja«. I potonja knjiga i roman *Kamišari* – s temom o sudbini hrvatskih vojnika koji se nakon raspada NDH nisu predali, nego su se nastavili boriti protiv partizanske vojske i Titovih vojnika, a poznati su još pod imenom špiljara, škripara, jamara, šumnjaka, križara i slično – kao i ova, koja je predmetom našeg razmatranja, svjedoči o autorovu interesu za povijesne teme. Razlog tomu svakako može biti težina neosvijetljenih i tamnih mjesta, kakvima hrvatska povjesnica obiluje, ali i ona šenoinska opomena o kratkom pamćenju povijesnih istina i njihovu ponavljanju s teškim i tragičnim posljedicama.

Roman *Andrijica Šimić* povijesnog je predznaka i s uporištem u dokumentaciji kojom se koristio. Uklapa se u tradiciju hrvatskog devetnaestostoljetnog pripovjedaštva s osloncem na narodnu pjesmu, pa nije ni čudno što se na mnogim mjestima roman od pjesmovnog predloška bitno ne odvaja. Koliko je poznato, o ovom narodnom hajduku postoji znatna povijesna građa. Zahvaljujući interesu Mije Milasa⁸⁸ i njegovoj knjizi o hajdučkom harambaši te stručnom skupu njemu priređenu, kao i o narodnim pjesmama njemu posvećenima⁸⁹ i knjizi Mirka Leska o zadnjem hrvatskom

⁸⁸ Mijo Milas, *Hajduk Andrijica Šimić*, Zagreb, 1972. Isti, *Hrvatski narodni junak Andrijica Šimić*, Split, 1996.

⁸⁹ Mladen Vuković navodi da je za Šimićeve stogodišnjicu HKD Napredak Split objavio deveto izdanje epske pjesme *Andrija Šimić hajdučki harambaša* Ivana Mimice Zunkala (1862.-1945.). Autor je spjevao 3616 deseteraca dok je sa Šimićem služio kaznu u koparskom zatvoru, objavio ju je 1892. godine i ona je na guslarskim strunama dodatno pronijela slavu Andrijice Šimića, koji je svoje grijehe okajao odsluženjem sveukupno 33 godine tamnice. Priređivač zbirke dr. Mijo Milas ispravio je tiskarske pogreške iz prethodnih izdanja pjesme tog pučkog

junaku,⁹⁰ ali i još uvijek živoj predaji, autor je imao dosta građe za roman o ovom narodnom junaku. Istina, u našem globaliziranom vremenu sve je manje interesa za navedene teme i sve više zaborava, pa je motivaciju za pisanje čitati u završnim riječima romana: »Tko bude jednom stajao kraj groba hajduka, a umije pročitati i ono što ne piše na spomen-ploči, taj će reći: ovdje je pokopan Andrijica Šimić, narodni junak i hajduk koji nije mogao podnijeti zlo i nepravdu, ponekad je i sam počinivši; ovdje leži čovjek koji pokaza što može pojedinac protiv pokvarene i ugnjetavačke vlasti kad ne pozna straha. Ovdje počiva gorski harambaša kojem vlast i gospodar ne dopusti da živi život dostojan čovjeka, kojeg tuđin osudi i kojeg izda vlastiti narod za šaku carskih dukata. Bože, mir podari duši Andrijice Šimića koja ga na ovom svijetu nije našla.«⁹¹

Brčićev roman kronološki je vjerna priča o životu Andrijice Šimića. Rana djetinja spoznaja da njemu i narodu pod aginom vlašću nema života, utjecala je na odluku glavnog junaka da »sudbinu uzme u svoje ruke«; pridruživši se četi lokalnog hajduka. Andrijica s vremenom postaje harambaša koji robi bogate i silne, a pomaže sirotinji. U priči koja slijedi njegove podvige i uspjehe pripovjedač apostrofira događaje o kojima se pričalo i na kojima se temelji njegova slava o »hajdučkom harambaši, strahu i trepetu begova i aga«.

pjesnika koji je umro prije 60 godina. Andrijica je još za života ušao i u hrvatsku književnost. Slave ga epske pjesme Ivana Mimice Zunkala, Stipe Bartulovića Guje, Mirka Leska, Velimira Šimića, Ivana Milasa, Jure Lace, Željka Šimića, Petra Vulića, Frane Bakote i drugih. U lirskim ga pjesmama spominju Ivica Šušić, Miro Radalj, Mario Bilić i drugi. Drame o Šimiću objavili su Jure Pavičić, Petar Oreč i Mate Maras, u romanima ga spominju Ivan Lovrić i Ivan Raos... HRT je 1995. godine prikazao dokumentarni film *Hrvatski hajduk Andrija Šimić* autora Ivana Jukića, a ekraniziranje Šimićeve života u cjelovečernjem filmu i nadalje ostaje otvorenim izazovom. Šimićevu skulpturu u gipsu izradio je splitski akademski kipar Ante Strinić.

⁹⁰ Mirko Lesko, *Andrijica Šimić: zadnji hrvatski hajduk*, Split/Duvno, 1979.

⁹¹ Ante Brčić, *Andrijica Šimić*, Despot Infinitus, Zagreb, 2015., str. 273.

U priči je Andrijića prikazan kao izdanak »svoga junačkog koljena i zavičaja gdje se od davnina djeci za igračku daje jatagan i mala puška«,⁹² hrabar je i nepokolebljiv, odan idealima pravde, istine i poštenja. Visokih je moralnih načela, čvrst i neustrašiv u obrani vjere, poštenja i pravde, u svijesti naroda doživljavan je kao glas otpora neprijatelju oličenom u nevjernicima Turcima i njihovu vjekovnom zulumu, ali i svima drugima koji su vladali krajem u kojem je glad bila čovjekov/narodni stalni pratilac. Uz snagu i odvažnost pripovjedač ističe da njegove »žive (mu) orlovske oči odaju pravičnost i neobičnu neustrašivost, a visoko čelo dubok um i veliko lukavstvo«,⁹³ koje će doći do izražaja u brojnim zgodama, a njih je, kako svjedoči fabula romana, bilo podosta i opisane su reljefno, sukladno svjetonazoru pripovjedača koji simpatizira s junakom i pokazuje bliskost spram njegovih postupaka. U romanu koji obiluje brojnim stereotipima karakterističnima za hrvatsko pripovjedaštvo XIX. stoljeća (okršaji, zasjede, ucjene, špijunaže, izdaje, potjere, prepadi, pretvaranja, uhode i sl.), dosljedno je provedena spisateljska perspektiva *mi* ili *oni*; *mi* se odnosi na junaka romana i narod koji on predstavlja i koji se s njime identificira, dok su *oni* neprijatelji, uglavnom muslimani, age i njihovi pomagači. U takvoj perspektivi narod/raja, kršćani karakteriziraju se kao »pasji rod«, »gamad kauska«, »magare kausko«, »pseto kausko«, ugursuzi i sl. Njihova je zemlja Kaurija i nevjernička, a raja je, u njihovim riječima, karakterizirana kao oni koje je »Bog Turcima poklonio da im službu čine«, njihov je jezik pogan i namijenjena im je »omča, kolac, krv«. Slično su karakterizirani i fratri, »ljuti neprijatelji ovog carstva«. U pripovjedačevoj dioptriji oni su čuvari naroda, vjere i kulture, hrvatske narodne duše i jezika.⁹⁴

Premda odan svojemu i svojim, Andrijića nije isključiv čovjek. Dobro znajući da su »mržnja i osveta svakom čoviku kamen oko vrata«,⁹⁵

⁹² Isto, str. 20.

⁹³ Isto, str. 24.

⁹⁴ Isto, str. 144.

⁹⁵ Isto, str. 72.

Andrijica ne zaboravlja da »tko je čovjek, čovjek je, bez obzira na vjeru i boju kože«. ⁹⁶

U romanu Andrijica je uglavnom prikazan svojom dimenzijom u društvenoj zajednici. S atribucijama nositelja nacionalnog narativa, u njegovu životu, da parafraziramo, »jatagan je ćaća, a puška je mater«, dok za »virnu ljubav«, ističe pripovjedač, »nije nam ni znati«. Kako takva sužena perspektiva ne može u cijelosti »pokriti« sve dimenzije njegove povijesne pojave, pripovjedač njegov portret proširuje sadržajima u kojima se otkrivaju njegova emocionalna, intimna strana i odnos prema ženi. Pa iako se Andrijica nije ženio, u priči on nije lišen emocija koje žensko biće u njemu izaziva. Žena je stereotipno opisana, gotovo kao da je posuđena iz tradicije hrvatskog devetnaestostoljetnog pripovijedanja:

»Bilo joj je devetnaest, ali joj je lice odgovaralo kao da ima i koju godinu više. Usne su joj pune kao da su natečene, bujnu kestenjastu kosu splela je u pletenicu i spustila niz leđa; krasne crne oči i duge trepavice nagnale bi svakog momka da se zagleda u njih. [...] Na lijepom licu oči su sjale žarom odsjaja od mjesečine, drhtavo i nemirno.« ⁹⁷

Razvidno je da je u Andrijičinim očima žena idealizirana: »Po odjeći seljanka, po ljepoti i držanju princeza, po govoru i razmišljanju šezdesetogodišnjakinja, po nježnosti i brižnosti majka. Na njoj duga haljina ukrašena svilenim gajtanom [...] preko haljine odjenula je dugi crni prsluk, opšiven crvenom čojom. Sprijeda je preko pojasa pripasala vunenu pregaču boje zrele višnje. [...] Hodala je spram vjetra pa joj se haljina prilijepila uz tijelo ističući lijepo slivena bedra i kukove. Bura joj zarumenila lice i ovlažila oči, modre kao cvijet vodopije. Pramenovi duge crne kose, spleteni u pletenice, padahu joj na ramena. Grudi joj se dizahu i spuštahu kao morski val.« ⁹⁸

⁹⁶ Isto, str. 51.

⁹⁷ Isto, str. 27.

⁹⁸ Isto, str. 80.

Pripovjedač ne krije da tajnu ženske ljepote Andrijica nije uspio dokučiti: »Ajde da ti na rastanku perčin ispleten. Andrijica se nasloni na nju, ona mu nježno rukama skinu fes i šal – uplete mu ruke u kosu i poče plesti perčin. Običaj je bio da se u Bosni i u ovim krajevima Dalmatinske zagore nose perčini i duga kosa do vrata. Nosili su ga kršćani i muslimani. Što je perčin bio duži, to je bila veća dika. Dok ga je djevojka češljala nježnim rukama, u njemu je bujao izljev zadovoljstva bilo da gleda to tijelo bilo da ga njezine ruke dodiruju. Pokušavao je dokučiti tajnu ženske ljepote, tu najveću mušku varku. Ona ga gleda... smješka se i šuti, šuti i smješka, kao da u sebi raspliće svoju nerješivu ljubavnu brigu...«⁹⁹

Sličnim atributima i metaforičkim rekvizitarijem pripovjedač opisuje susret Andrijice s djevojkom iz Lokvičića: »prekrasno djevojče, prava dalmatinska ljepota: vrane kose i crnih žarkih očiju, usne joj kao dozreo šipak«. ¹⁰⁰

Iz istog imaginarija u djelu su i drugi pripovjedački stereotipovi kojima se autor obilno koristi. Tako, govoreći o udaji, ističe da se udaje po redu, da postoje umicanja i brakovi iz interesa, a da ključnu ulogu u izboru ženika imaju otac i majka. Njihova je »volja« neupitna, svejedno je li riječ o kršćanima ili muslimanima (»ali babina je zadnja, njegova se volja mora poštovati«).¹⁰¹ Kao jedna od ključnih osobina djevojke jest njezina čast, što ističe i sam Andrijica: »Imam i ja, Jelo, pet sestara i kako mi je drago da drugi čuvaju njirovu čast, tako i ja moram čuvati tvoju.«¹⁰² Kako se do toga posebno držalo, roditelji su djevojkama branili susret s momcima nasamo: *Šta, da pustim vuka k ovci?*

Preuzet iz književne tradicije koju nasljeđuje jest i san kao jedan od dinamičkih motiva. Prije nego će biti uhićen, Andrijica sanja jato orlova i pad u ništavilo; probudivši se oko sebe vidi lica koja će ga ubrzo odvesti

⁹⁹ Isto, str. 84-85.

¹⁰⁰ Isto, str. 228.

¹⁰¹ Isto, str. 111.

¹⁰² Isto, str. 82.

u Imotski, a potom na suđenje u Split, gdje biva osuđen na doživotnu robiju. Kao što kažu dokumenti, iz Splita će Andrijica biti prebačen u zatvor u Kopar, odakle će se – kako se otkriva iz *epiloga* – vratiti u Split nakon 28 godina robije, i ući u legendu kao »simbol junaštva, drugarstva, ljubavi za slobodu, prkos moćnome i zaštitu slabome«,¹⁰³ čime svjetonazor samoga lika svoju potvrdu dobiva u poruci i svjetonazoru pripovjedača. Osvješćujući da se Andrijica vraća u Split koji je drukčiji od onoga iz kojega su ga prije 28 godina odveli u koparski zatvor, pripovjedač komentira junakovo raspoloženje: »Osjeti živu ljubav naroda koji ga nije zaboravio... ali nitko iz te mase ne poznaje i ne sluti naličje slave ni cijene koju je on platio. Oni vide u njemu ono što negdje u dnu duše na čas žele biti; ljudi koji će pljunuti u lice mrskoj tuđinskoj vlasti i gospodi koja ne mari za sirotinju, šutnuti nogom u tur lihvara i odmjeriti od šake do lakta cijelom nepravednom svijetu i poretku. Vjeruje Andrijica da će jednom doći nova mladost, novi junaci; istisnut će tuđinske vlastodršce i krvopije koji haraće zemljom. Nakon toliko stoljeća tuđeg zuluma i nasilja zavoljet će hrvatski čovjek svoje. [...] Split više nije tuđinski, Split je naš, Split je grad i nas potomaka hajduka i uskoka i tako će navijek biti«.¹⁰⁴

Istu motivaciju ima i Andrijičino pohođenje Čudotvorne Gospe Sinjske, na povratku u zavičaj, kojoj je bio zavjetovan. U svjetonazoru pripovjedača Andrijica više nije samo simbol junaštva i ljubavi za slobodu, nego i nositelj nacionalnog ideologema.

Kao i u drugim romanima sličnoga/bliskoga predznaka, koji u hrvatskoj književnosti imaju i znatnu tradiciju i brojnu publiku, u romanu je mnoštvo stereotipova i postupaka karakterističnih za pučku i popularnu tradiciju. Uz linearnu fabulu, koja uglavnom slijedi narodnu pjesmu te predaju vezanu za lik glavnog junaka, u njemu je – uz predvidljiva rješenja i postupke – mnoštvo motiva koji pokreću radnju i vode je predvidljivu

¹⁰³ Isto, str. 268.

¹⁰⁴ Isto.

kraju, u kojem se ogleda i svjetonazor samoga pisca/pripovjedača, isti ili blizak svjetonazoru glavnoga lika.

4.

Navedene primjere, argumentirane brojnim navodima, karakteriziraju linearna fabula, predvidljivi postupci i jednostavna rješenja s obiljem narativnih stereotipova. Na razini lika/likova primjetna je jednodimenzionalnost; muški likovi uglavnom su nositelji obiteljskog i shodno tom svjetonazoru nacionalnog narativa, dok su žene čuvarice kuće i obitelji. I dok muškarci imaju veće zadaće u zajednici, žene su kućanice, a udaja je jedan od velikih nadnevaka u njihovim životima. U njihovim izborima uloga roditelja je presudna, a ženska čast jedna je od ključnih determinanti. U opisima žene vidljiv je utjecaj popularne i pučke književnosti s mnoštvom za njih karakterističnih rekvizita i metaforičkog ornatusa. I dok je u podlozi Račićeva i Grgatova romana dnevnička postupnost u načinu organizacije fabule, u povijesnom Brčićevu romanu, s temom hajduka i hajdukovanja, na djelu su i postupci karakteristični za hajdučko-tursku novelistiku. Zanimljivo je spomenuti da sva tri pripovjedača ne skrivaju svoju bliskost i gotovo poistovjećenje sa svojim likovima. Osim zavičajnosti, bliski su im i ideološkim svjetonazorom. Također je zanimljivo da je figura protivnika na svoj način odredila i strukturu romana, njihov unutarnji raspored, odnos prema likovima i likova međusobno. Pripovjedači (s atribucijama sveznajućeg i naivnog!) ne kriju da su ideološki bliski svjetonazoru likova koji nose radnju njihovih djela ili o kojima pripovijedaju.

U navedenim je romanima i znakovit leksički i retorički inventar iz pučke (poslovice, dosjetke, mudrosnice...) i popularne pripovjedačke tradicije, koji ima vrijedan semantički potencijal kod čitatelja u sredinama koje romani tematiziraju.

Jedno je sigurno, sva tri romana o kojima je riječ ne predstavljaju značajniju književnost. Oni računaju na čitatelja u sredinama iz kojih su crpili snagu za svoju imaginaciju, čemu su prilagodili svoje (sužene) pripovjedačke postupke i tehnike. Oni su publika za koju pišu i kojoj se obraćaju. U tom smislu odgovor na postavljenu upitanost u naslovu je potvrđan; i popularna i pučka književnost imaju svoje potomke i svoje nastavljače pa ne moraju brinuti za svoju budućnost!

WHO ARE THE INHERITORS OF POPULAR (AND FOLK) LITERATURE? SEVERAL EXAMPLES FROM MODERN PRACTICE

Abstract

Even though its dignity within literary science is inversely proportional to the magnitude of its reception, a number of books serve as witness to the productivity of various literary practices that popular literature retains as its most vital genre essence. Regardless of how much scorn literary science holds for it, or how much it decries its value, we are witness to the wealth of titles and libraries that house them, and will be attempting to explain their resilience using a handful of contemporary examples; 'Ličani' by Pavle Račić, 'Cestak' by Fr. Tihomir Grgat, and 'Andrijica Šimić' by Ante Brčić. The books in question were essentially ignored by literary critics, but found their audience among the general populace, which they address through both their content and storytelling cultures, primarily within the communities that served as a basis for their (limited) imagination.

The work is intended as an attempt to answer the quandary set forth in a paraphrase of its title.

Key words: popular literature; productivity and resilience; Ličani; Cestak; Andrijica Šimić; limited imagination; reception